

MEŞRUTİYET RUSYASINDA VEYSİYE HAREKETİ VEYSİYE MOVEMENT IN CONSTITUTIONAL RUSSIA

ALPER ALP*

Sorumlu Yazar

Öz

Çalışmamızda Rusya Müslümanlarının ceditçi ittifakı tarafından Çarlık anayasası ve yasaları önünde Rus Ortodokslar ile eşit haklara sahip olma mücadelesi verildiği sıralarda geleneksel tepkiyi temsil eden kadimcilerin yanı sıra bir başka muhalif grup olan Veysiye hareketi ele alınmıştır. Bu hareketin menkıbevi geçmişi, gelişimi ve 1905 sonrasındaki faaliyetleri çalışmamızın üzerinde yoğunlaştığı başlıklardır. Diğer Müslüman tarikatları gibi kendi silsilesini ortaya koymakla birlikte Veysilerin kanunlar ve toplum önünde takındıkları tavır oldukça keskin ve geleneğe uymayan nitelikler taşımaktadır. Bu sebeplerle merkezleri olan Kazan'da ve İdil-Ural bölgesinde geniş bir toplumsal zemin bulamamışlardır. Söylemleri daha çok Rusya Müslümanları İttifakı ve Orenburg Müftülüğünü hedef almış olsa oldukça az sayıda taraftar edinmiş oldukları görülmüştür. Tatar toplumunun ilgisizliği ile zayıf kalan Veysiye hareketi Çarlık rejimini dahi rahatsız eden söylem ve propagandaları sebebiyle dağıtılmış ve 1917 devrimine kadar sessizliğe gömülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Veysiye Hareketi, Kazan Tatarları, Orenburg Müftülüğü, 1905 Devrimi.

Abstract

Our study focuses on the Veysiye movement, which was another opposition group in addition to the Kadimists representing the traditional reaction during the time when Russian Muslims were struggling to have equal rights with the Russian Orthodox under the Tsarist constitution and laws by the Jadidist alliance. The mythical background of this movement, its development and its activities after 1905 are the topics that our study focuses on. Like other Muslim sects, the Veysiye movement had its own silsila, but their attitude towards the law and society was quite sharp and unorthodox. For these reasons, they could not find a wide social ground in Kazan, their center, and in the Idil-Ural region. Even though their rhetoric was mostly targeted at the Ittifak of Russian Muslims and the Orenburg Muftiate, it was observed that they gained quite a few supporters. Weakened by the indifference of the Tatar community, the Veysiye movement was disbanded due to its rhetoric and propaganda that disturbed even the Tsarist regime, and it remained silent until the 1917 revolution.

Key Words: Veysiye Movement, Kazan Tatars, Orenburg Muftiate, 1905 Revolution.

Araştırma Makalesi / Künye: ALP, Alper. "Meşrutiyet Rusyasında Veysiye Hareketi". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 112 (Aralık 2024), s. 417-426. <https://doi.org/10.60163/tkhcbva.1566420>

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, E-mail: alper.297@gmail.com, ORCID: 0009-0008-8109-0576

Giriş

1905-1916 yılları arasında Çarlık Rusyasında parlamentonun varlığını sürdürdüğü dönemde İdil-Ural bölgesinde Müslüman topluma yönelik faal gruplardan biri de Veysiler olmuştur. Tasavvufi bir çevre şeklinde tanınan Veysilerin kurucusu 1800'lü yılların başlarında Sviyajsk'a bağlı Molovina köyünde doğduğu tahmin edilen Bahaeddin Veysi'dir (Sagidullin, 1930, 4). Öğrenimine köyünde başlayan Bahaeddin Veysi'nin daha sonraki eğitim süreci hakkında kaynaklarda verilen bilgiler çelişkilidir. Bazı kaynaklara göre o, Buhara ve Türkistan'da ticaret ile iştigal ederken bölgedeki medreselerde bulunmuş, burada devam ettiği derslerin tesiri ile daha sonra Saratov'da Kulatki köyünde tanınmış bir Nakşibendi şeyhi olan Muhammed Seyid Cafer'le irtibat kurmuş ve onun müridi olmuştur (Molostvova, 1912, 145). Diğer bazı kaynaklarda eğitiminin ikinci safhasında Cafer El-Kulatki'nin medresesinde öğrenim gördüğü belirtilmektedir (Gayneddinov, 1996, 143). İslam tasavvufu geleneğini Cafer El-Kulatki'den öğrenmiştir. 1862 yılında Cafer El-Kulatki'nin ölümünden sonra Bahaeddin Veysi onun yerine geçmiştir. Böylelikle Veysiye adıyla şöhret kazanan hareketin ilk adınılarını atmaya başladığı görülmektedir (Rorlich, 2000, 135).

Bahaeddin Veysi başında olduğu tarikatın Türk dünyasının en yaygın ve bilenen tasavvuf ekolü konumundaki Nakşibendi geleneğine dayanan bir köke sahip olduğunu iddia etmiştir. Bu grubun Veysiye adını alması tarikatın menkıbevi geçmişinin Veysel Kara Karani'ye dayandırılmasıyla bağlantılıdır. Menkıbeye göre Hz. Muhammed'e tam bir sadakatle bağlı olan Veysel Karani'nin takipçilerine daha o dönemde Veysi, hizbullah adı verilmiştir. Bahaeddin Veysi, Hizbullah adlandırmasını Rusça ve Tatar Türkçesinde Allah'ın ordusu şeklinde kullanmıştır. Bu adlandırmanın ayırıcı vasfi mensuplarının o dönemden beri İslam'ı en saf şekli ile korumakta oldukları iddiasıdır. Bu menkıbeye göre Veysiler Bulgar hanlığının İslam dinini kabul ettiği yıllardan beri bu topraklarda varlık ve faaliyetlerini devam ettirmeyi başarmışlardır (Molostvova, 1912, 146). Bu akımı Rusya topraklarına taşıyan ise Bulgar Hanı Almas'ın daveti ile gelen heyetteki üç vaizden biri ve Hz. Muhammed'in soyundan olan Zübeyr bin Ceda'dır (Frank, 1998, 174). Zübeyr, Bulgar hanının İslam dinini kabul etmesine vesile olan kişidir. Bu önemli hizmeti sebebiyle Bulgar Hanının kızı Tuybike ile evlendirilmiş ve burada yaşamaya devam etmiştir. Onun gayretleri neticesinde bölgede yayılan İslam dini 13. yüzyıldaki Moğol istilasının sebep olduğu siyasi ve sosyal kargaşalara rağmen varlığını ve gücünü korumuş, bu sayede Moğollar da bir müddet sonra Müslüman olmuşlardır. Bununla birlikte menkıbeye göre İslam dini bu bölgede aslına sadık kalacak şekilde himaye edenler Bulgar hanlığı hanedanından gelenler olmuştur. Bu mümtaz sülaleden gelen kimseler farklı devirlerde bölgedeki Müslümanlığı kuvvetlendirmek ve ahlakî yapıyı muhafaza etmek için Allah'ın iradesi doğrultusunda faaliyet göstereceklerdir. Bahaeddin Veysi de bunlardan biridir (Molostvova, 1912, 144-145). Böylelikle o kendisinin aynı zamanda Bulgar hanları soyundan olduğunu da iddia etmiş oluyordu.

Bahaeddin Veysi, Tarih-i Hacegan adıyla kaleme aldığı eserinde kendisini Nakşibendi şeyhi ve müceddit olarak nitelemiş, son basamağını kendi adının bulunduğu Nakşibendi tarikatı silsilesinin varlığını savunmuştur. Bu silsile İdil-Ural boyundaki diğer Nakşibendi şeyhlerinin silsileleri ile uyumludur. Bahaeddin Nakşibendi'ye uzanan silsilede bir sıra Türkistanlı şeyhlerin isimleri verildikten sonra Müceddidiye kolunun kurucusu, İmam-ı Rabbani adıyla bilinen Ahmed Sirhindi gelmektedir. Onun oğlu ve diğer bazı ünlü şeyhlerce temsil edilen silsilenin Veysiye hareketi açısından en önemli isimlerinden biri de Şeyh Feyizhan El-Kabili'dir. El-Kabili'nin İdil-Ural bölgesinden birçok müridi vardı. Bunlar arasında Orenburg Mahkeme-i Şeriyesinin

İlk müfütüsü Muhammedcan Hüseyinov, Abdurrahim Utizimeni, Cafer bin Abdi, Veli bin Muhammed el-Emin el-Kargalı bulunmaktaydı. Bahaeddin Veysi'nin aktardığına göre Veli bin Muhammed el-Emin el-Kargalı'nın halifesi Abdülhaluk el-Ballikulu el-Bulgari'dir. Cafer El-Kulatki'nin hocası da El-Bulgari'dir. Bahaeddin Veysi böylelikle Nakşibendi tarikatı silsilesini kendisine kadar getirmiş oluyordu. Tarih-i Hacegan'da kendisini Nakşibendiliğin müceddidiye silsilesinin 32. halkası olarak tanımlamıştır(Usmanova, 2009, 45).

A) Veysiye Hareketinin Gelişimi

Veysilerin lideri Derdmend Bahaeddin Nakşibendi El-Bulgari Veysizade ismini kullanıyordu. 1862 yılından itibaren Bahaeddin Veysi, kendi mensupları için; “*el-misaktan beri Müslüman, Hanefî mezhebinden, Allah'ın ordusu, Veysiler, Millet-i İbrahim*” sıfatlarını kullanmaya başladı. Bahaeddin Veysi, bu hareketin mensuplarının bütün Rusya'da, hatta bütün dünyada insanlar tarafından düzenlenmiş kanunlara, mezkûr kanunları uygulayan devlet memurlarına ve adli makam ve görevlileri tanımayacağını ve bunlara boyun eğmeyeceğini ilan etmiştir. Veysi bu tavrın sebebini açıklarken memleket kanunlarının Kur'an'a ve sünnet temeline dayanmadığını, yoldan çıkmış, zorba, batıl ve Allah'a iman etmemiş kişiler tarafından birtakım kişilerin şahsi menfaatleri gözetilerek yapıldığını iddia ediyordu(İcmal-i Programma, 1917, 4).

Bahaeddin Veysi'nin en önem verdiği sloganlardan biri İslam'ı ilk halinde muhafaza etmek, onu bidatlerden temizlemektir. Bahaeddin Veysi vaazlarında Orenburg Müftülüğüne mensup imam ve diğer din görevlilerini aşağılayıcı sözler söylüyordu. Onları Kur'an'ı terk etmiş, şeytanın esirleri olarak tanımlıyordu. Dolayısıyla dönemin din adamlarıyla münasebetleri düşmanca oldu (Sagidullin, 1931, 5). Bölgenin Müslüman ahalisinin Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırmaya karşı mücadelesinde dayanağı olan, bu sebeple büyük saygı ve itibar gören molla, hazret unvanlarıyla anılan bu din görevlilerine karşı sergilediği düşmanlık Tatar ahalisinin ona karşı soğuk bir tavır takınmasına sebep olmuştur. Bahaeddin Veysi fikirlerini yaymak ve mürit toplamak için civar şehir ve köylere yaptığı seyahatlerde başarılı olamamış, sıklıkla yerli halkın sert tepkileri ile karşılaşmıştır(İcmal-i Programma, 1917, 6).

Bahaeddin Veysi, Tatar mescitlerini de terk etmiştir. Kendi özerk ruhani idaresini kurduğunu, Orenburg Mahkeme-i Şeriyesine bağlı olmadığını ilan etmiştir. Tarikat mensuplarının metrike defterleri de ayrıca düzenlenmiş, onlar için ayrı hususi kimlik belgeleri dağıtılmıştır.

Onun öğretisinin önemli noktalarından biri de müritlerini Tatar adını millî kimlik olarak kullanmaktan men etmesidir ki bu devirde henüz bölge ahalisi kendisini daha çok dini kimliği ile ifade ediyordu. Veysiler soy isimlerine El-Bulgari unvanını ekleyerek Bulgar hanlığı ahfadı olduklarını iddia etmeyi amaçlamışlardır. Tatar adının Mecusi ya da puta tapan anlamına geldiğini, onların Müslüman olarak adlandırılmasının Veysiye tarikatına dâhil olmaları ile gerçekleşebileceğini ileri sürüyordu(Sagidullin, 1931, 6).

Veysiye hareketinin söylem düzeyinde bile olsa hiçbir otorite tanımadığını, kanunların gereği gibi yapılmadığını ilan etmelerine, Orenburg Müftülüğü gibi Rusya Müslümanlarını fanatik eğilimler ve akımlardan koruma hususunda Çarlığın hassasiyet gösterdiği konumda bulunan bir teşkilata karşı düşmanca yaklaşımlarına rağmen serbestçe gelişebilmesi merak uyandırıcıdır. Bu sürecin izahında Bahaeddin Veysi'nin hocası olan Cafer El-Kulatki'nin diğer şeyh ve âlimlerle girdiği sert tartışmaların ayrıca Şeyh Şamil'in Çarlık hükümetine karşı giriştiği mücadeleye karşı

ağır eleştirilerde bulunmuş olması önemli bir yere sahiptir. El-Kulatki yerli halkın Şamil'e adeta kutsal bir kişi gibi saygı göstermesini ve itaat etmesini yadırgıyordu. Ne zaman ismi geçse övgü dolu sözler sarf edildiğini görüyordu. El-Kulatki Şamil'i halkı yoldan çıkarmakla itham ediyor ve Kafkasya Müslümanlarına yalnızca zarar vereceğini ileri sürüyordu. Bahaeddin Veysi'nin aktardığı bilgilere göre Dağıstan'da El-Kulatki'nin Şamil karşıtı söylemleri ölüm tehditleri almasıyla sonuçlanmış bunun üzerine Tiflis'e gitmiş ve buradaki Müslüman ahali tarafından hoş karşılanmıştır. Bahaeddin Veysi eserlerinde Rus Çarını Bulgar hanlığı topraklarının günümüzdeki yöneticisi sıfatıyla anmıştır.Tarih-i haccan adlı eserinin hitam kısmında Bahaeddin Veysi Çara ve hanedana şükran duygularını dile getirmekle kalmıyor kendisine has dilekçesi ile el-Kulatki'nin meşru halefi olduğunu ifade ediyordu. Ayrıca dualarıyla ve hizmeti ile Çara hizmet etmek dileğini vurguluyordu(Usmanova, 2009, 45-47).

Bahaeddin Veysi'nin yalnız Çar'a yönelik olan bağlılığı onun faaliyetlerini sorunsuz bir şekilde sürdürmesine yetmemiştir. Kazan'da Veysiler sadece yetkililerin ve resmi mollaların baskısı altında değildi. 6 Ocak 1884 tarihinde Veysilerin Kazan'da Yeni Tatar mahallesindeki merkezine yönelik polis baskını onların resmi hüküm ve kanunlara karşı pasif direnişlerinin rahatsız edici boyutlara ulaşmasındandır. 1884 yılında, Kazan'daki Yeni Tatar Yerleşiminde bulunan Bahaeddin Veysi'nin evi polis tarafından kuşatılıp arama yapılmak istendiğinde çatışma çıkmış, Veysilerin direnişi polis tarafından kırılmış ancak can kaybı ve yaralanmalar vuku bulmuştur. Bu olaydan sonra Veysi taraftarlarından altı kişi Sibirya'ya sürülmüş Bahaeddin Veysi ise psikolojik bakımdan tedaviye muhtaç olduğu gerekçesiyle akıl hastanesine gönderilmiştir (Kemper, 1998, 414-415). Bahaeddin Veysi 1893 yılında ölünceye kadar burada kalmıştır(Habutdinov, 2000, 88). Bahaeddin'in ölümünden sonra oğlu İnanüddin Veysi hareketin liderliğini üstlenmiş ve Veysiliğin yayılmasına çalışmıştır. Ancak o da benzer tarzda söz ve faaliyetleri sürdürmesi neticesinde 1895 yılında Sahalin adasına sürgüne gönderilmiş böylelikle Veysiye hareketinin Kazan bölgesinde varlığı sona ermiştir (NART, F.199, Op.1, D.618, L.32.).

B) 1905 Devriminden Sonra Veysilik

İnanüddin Veysi 1905 devrimi sonrasında oluşan hürriyet ortamı ve aflardan istifade ederek 1906 yılında Kazan'a geri dönmüş ve Veysiliği ayağa kaldırma doğrultusunda çalışmalara başlamıştır. Bu faaliyetlerine merkez olmak üzere tarikat mensupları eskiden olduğu gibi Yeni Tatar mahallesinde bir bina yaptırıldılar. İnanüddin Veysi bu binayı Devlet İbadethanesi, Özerk Ruhani İdare, Serdar-ı Veysiyenin Kançılıryası ve Müslüman Akademisi olarak ilan etti(Molostvova, 1912, 146).

İnanüddin Veysi'nin maddi destekçisi tarikatının müritleriydi. Onlardan temin ettiği bağışlarla *beytülmal* adını verdiği bir fon oluşturmuştu. Veysi müritlerine çeşitli dünya ve ahiret nimetleri vaat ederek beytülmalı büyötmeye gayret etmiştir. Ancak bu maddi kaynak oluşturma süreci şeffaf değildi. Toplanan bağışlar ve yapılan harcamaların herhangi bir kaydı mevcut değildi. Bu alan da tamamen İnanüddin'in kontrolü altındaydı(Kildişev, 1908, 19-20).

İnanüddin de faaliyetlerin başında babası ile aynı yolu izlemiş, Kazan'da Müslüman ahalinin ileri gelenleri ile görüşüp tarikatın temel görüşlerini anlatarak onları cemaatine kazandırmaya çalışmışsa da bunda başarılı olamamıştır(Saydaşev, 1906a, 2).

İnanüddin Veysi, müritlerinin devlet kurumları ve tarikata mensup olmayan Müslüman ahali ile münasebetlerinde dikkat etmeleri gereken hususları tespit

etmiştir. İnanüddin Veysi'nin bu konudaki öğütlerini birkaç madde altında toplamak mümkündür.

- a) Eğer devlet mahkemelerinden birine çağırılırlarsa celpnameleri kabul etmemeleri, mülki idareler tarafından gönderilen yazıları teslim almadıklarını, onlarla ilgili her iş için meşru kabul ettikleri ruhani idareye başvurulması gerektiğini, istenen cevabın oradan, ruhani ataları Serdar Veysi'den alabilecekleri şeklinde cevap vermeleri talimatı verilmiştir.
- b) Eğer herhangi bir mahkemeye çıkmak zorunda kalırlarsa mahkeme heyeti huzurunda şapkalarını çıkarmamaları, orada el-misaktan beri Müslüman olan, Allah'ın ordusu Veysiye mensubu, Hanefi mezhebinden, İslam'ın ilk haline inanan sünni ve ruhani idareye bağlı olduklarını belirtmeleri gerektiği aktarılmıştır. Haklarında verilecek kararları kabul etmemeleri, mahkemenin otoritesini tanımadıklarını ve kendileri ile ilgili bu mahkemelerin karar verme hakkı olmadığını söylemeleri istenmiştir(Katanov, 1910, 10).
- c) Eğer camilere neden gelmedikleri sorulursa onların camilerine girip kıldığını namazları heba edemeyeceklerini söylemeleri gerektiği tembihlenmiştir. Ayrıca çocuklarını askere göndermeleri, her türlü mahkemeye itaat etmeleri sebebiyle toplumun geri kalanından uzak durulması tavrı geliştirilmişti. Kendilerine ait kimlikleri olduğunu, orduya asker vermediklerini, vergi ödemediklerini belirterek üstünlüklerini ortaya koymaya çalışıyorlardı. Onların serdarına gidip ahd ve biat edip pasaport olarak tabi olmayanların Müslüman olmadığını iddia ediyorlardı. Fırsat var iken biat etmezlerse bir zaman gelip hükümet tarafından mescit ve mekteplerin kapatılacağını ve artık serdarın da onları fırka-yı naciyeye kabul etmeyeceğini, böyle kimselerin bütün mallarını beytülmale verip, kendilerini köle, kadınlarını cariye olmak şartı ile kabul edeceğini ileri sürmekte idiler(Kildişev, 1908, 15-16).

İnanüddin Veysi'nin yeni müritler kazanmak için ortaya koyduğu tavsiye ve vaatleri bir hayli geniş çaplı idi. Onun taraftar toplamak amacıyla kullandığı bir başka propaganda yöntemi de vergi yükü konusundaydı. O, kendi tarikatına mensup olanların yalnızca arazi vergisi vermek zorunda olmadıklarını ilan etmişti. Buna dayanak olarak da yine tarihi gerçeklere sığmayan hikâyeler anlatmaktaydı. Buna göre Çar Korkunç İvan Kazan'ın Ruslar tarafından işgal edilmesine yardım eden Bulgar birliklerine tanındığını, Veysilerin de Bulgar neslinden olmaları dolayısıyla bu haktan faydalanabileceklerini iddia ediyordu (Molostvova, 1912, 148). Oysaki Kazan şehrinin Rusların eline düştüğü sırada Bulgar kelimesi etnik bir adlandırma olarak kullanılmamaktaydı.

Dönemin siyasi gelişmeleri hakkında da yorumlarda bulunan İnanüddin Veysi Duma ve siyasi partilerle ilgili bir tavır da geliştirmişti. Veysi, Duma'nın gereksiz olduğunu, orada dine itibar edilmediği için katılan bütün kavimlerin dinsiz olduğunu, orada din ile ilgili bir konunun gündeme gelmeyeceğini, bu sebeple hiçbir parti ile işbirliği yapmanın doğru olmadığını iddia ediyordu. Dine itibar eden adamın Kur'an'a sarılması ve onunla amel etmesi gerektiğini hem de serdar-ı fırka-ı naciye olan Hoca Muhammed İnanüddin Veysi'ye biat edip, hiçbir işte devletin ayırdığı sınıflara tabi olmayıp, Müslüman, mümin, Türkî sınıftan olduğunu ifade etmesi gerektiğini anlatıyordu (Kildişev, 1908, 8). İnanüddin böylelikle bir taraftan mutlakiyet yanlıları ile aynı zeminde birleşmiş oluyor, diğer taraftan da Rusya Müslümanları İttifakını karşı olduğunu ortaya koyuyordu. Bu tavrı Rusya Müslümanlarının meşrutî rejim ve parlamento sayesinde haklarını yasal zeminde savunma imkânına verdikleri önemi

görmezden geldiğini göstermektedir.

İnanüddin Veysi'nin keskin, sınır tanımaz söz ve davranışları Çarlık yönetimini de bir süre sonra rahatsız etmeye başlamıştır. 1910 yılında Çarlık polisi harekete geçmiş İnanüddin Veysi ile birlikte Muhammedcan Bahaeddin Veysi, Celaleddin Veysi, Mingazettin Seyfeddinov, Ahmetgiray Muhammedşin, Muhammedgiray Bayraşgaliyev, Ahmetcan Muhammed Galiyev, Aşıkbaş İbrahim Zeynullin, Mübarekşah Adilşin, Hayreddin Veliullin, Sıbgatullah Nigmatullin adlı müritleri tutuklanmış, halkı dini işler ve kurumlar açısından geniş bir özerklik elde etmek için Müslüman ahaliyi yasa ve yönetmeliklere karşı gelmeye teşvik etmek ve Veysiyeye hareketinin üyesi olmak suçlarından yargılanmışlardır. Yargılama sonucunda İnanüddin Veysi 4 yıl, müritleri ise 2'şer yıl hapis cezasına çarptırılmışlardır. Böylelikle 1910 yılında Veysiyeye hareketinin ikinci canlanma dönemi sona ermiş, Veysiler Şubat ihtilali sonrasına kadar bir daha etkin bir varlık gösterememişlerdir.

C) Veysilerin Faaliyetleri Karşısında Tatar Kamuoyunun Tutumu

Murat Remzi ve Rızaeddin Fahreddin gibi İdil-Ural bölgesindeki İslam âlimleri ve mutasavvıflarla ilgili olarak eserlerinde geniş bilgi veren iki önemli müellif Veysilerle ilgili hem çok kısa hem de olumsuz bilgi ve nitelendirmeler aktarmışlardır. İnanüddin'in babası Bahaeddin Veysi gibi Orenburg Müftülüğünün yetki alanında görev yapan imamları karalaması, onları günü geldiğinde ölüm cezası da dâhil olmak üzere çok ağır şekilde cezalandıracağını başta Şehabeddin Mercanî, geçmişte halkın tevaccühünü kazanmış bazı ulema ve imamların mezarlarını ortadan kaldıracığını ilan ederek müritlerini Müslüman din görevlilerine karşı kıskırtması Veysiliğin Kazan Tatarları arasında çok yayılmamasının başlıca sebeplerindedir.

Veysilerin kendilerini fırka-yı naciye olarak adlandırmaları ve kendileri dışındaki tarikat ve cemaatleri doğru yoldan sapmış kimseler olarak nitelendirmeleri Tatar kamuoyunda onlara karşı uyanan olumsuz tavrın diğer önemli sebepleridir. Tatar halkının Veysiliğe karşı tepkilerini dönemin basın organlarında görmek mümkündür. Beyanülhak ve Yıldız gibi iki büyük ve ceditçilik yanlısı Tatar gazeteleri İnanüddin Veysi'nin ortaya koyduğu öğreti ve vaatlerindeki mantıksızlık ve çelişkileri konu alan haber ve makaleler yayınlamıştır.

Beyanülhak gazetesinde Veysilerin öğretileri hakkında bilgi verdikten sonra yanlışlıklarını izah eden yazılarıyla Ahmedcan Saydaşev öne çıkmıştır. Saydaşev tarikatın ortaya çıktığı dönemden başlayarak 1906 yılına kadar geçen süreci incelemiş, bu süreçte Veysilerin faaliyetlerini ve yaymaya çalıştıkları fikir ve öğretileri titizlikle eleştirmiştir. Saydaşev, Veysilerin Müslümanlar arasına nifak sokarak düşmanlık yarattıklarını ifade etmiş, özellikle İnanüddin Veysi'nin ortaya attığı fırka-yı naciye sedarı unvanını eleştirmiştir. İslami ilimler çerçevesinde izahı ve delilleri ortaya koyulmadan bu tarz unvanlar kullanmanın ancak bir cehalet örneği olabileceğini savunuyordu (Saydaşev, 1906b, 3). Fırka-i naciyenin Hz. Muhammed'in hadisi şerifi doğrultusunda ehl-i sünnet olması gerektiğini, Veysilerin ise kendilerine mensup olmayan imamın arkasında namaz kılmayı reddetmekle Cuma ve bayram namazları gitmedikleri için ehl-i sünnetten ayrıldıklarını böylece bu iddiaların temelsiz kaldığını belirtiyordu (Saydaşev, 1906c, 2-3).

Saydaşev, Veysilerin kendilerini kadim inanç sahibi (staraya vera) olarak adlandırmalarını büyük hataları arasında zikrediyordu. Veysilerin el-misak terimiyle bunu açıklamalarını şiddetle eleştiriyordu. Bu vasfın bütün Müslümanlar için geçerli olduğunu, bu terimin eski inanç şeklinde yorumlanmasının İslamiyet'i ikiye bölmek

anlamına geldiğini ifade ediyordu (Saydaşev, 1906c, 3). Bu sınıflandırmanın Şiiilerde, Sünnilerde, Mutezilelerde hatta Vahhabilerde dahi olmadığını, straya vera (eski inanç) adlandırmasının sadece Hristiyanlıkta olduğunu ve İslam dini çerçevesinde kullanılamayacağını belirterek Müslümanlar arasında hiç var olmamış bir anlayışı Veysilerin yerleştirmeye çalıştığını vurguluyordu. İnanüddin Veysi'nin seyit ve Veysel Karanî'nin soyundan geldiklerini ileri sürmelerine güvenilir şecereleri ortaya koymadıkları için inanmamak gerektiğini belirtmiştir (Saydaşev, 1906d, 2).

Saydaşev bu tarikatın gelişmesinde misyoner İlminskiy'nin katkıları olduğu şüphesini dile getirmiştir. Zira bu dönemde Müslüman Tatar ahali bölgenin diğer Rus olmayan ahali üzerinde giderek kuvvetlenen bir kültürel nüfuz kazanmış durumdaydı. Bu sebeple bölge Müslümanları arasında karışıklık çıkaracak bir hareketin İlminskiy tarafından desteklenmesini çok muhtemel görmüştür. Bölgede Müslümanlar arasında bir dini ihtilaf veya ayrılık bulunmazken çok sayıda Hristiyan gurubunun varlığı Saydaşev'e göre misyonerlerin bu çabasının bir başka gerekçesini ortaya koymaktadır.

Saydaşev'in Veysileri eleştirdiği bir diğer husus İnanüddin Veysi'nin Rusya Müslümanları İttifakına karşı çıkarken öne sürdüğü sebeptir. İnanüddin Veysi böyle bir ittifak için nefis-i emmareyi aşmış, günahattan arınmış insanlar olması gerektiği gibi ölçülmesi ve yerine getirilmesi mümkün olmayan şartlar öne sürüyordu. Saydaşev, Veysilerin tutumunun ana sebebinin Müslümanlar arasında ittifakı bir şekilde bozmaya dönük olduğunu savunmaktaydı.

Saydaşev, Bojij polk (Allah'ın ordusu) isimlendirmesinde kullandıkları Bojij (Allah) kelimesinin İslami prensiplere uygun olmadığını (Saydaşev, 1906d, 2-3) "Hizbullah" terimini yanlış bir şekilde Rusça'ya çevirdiklerini belirtmiştir. Zira "Hizbullah" Allah'ın ordusu anlamına gelmemektedir. Saydaşev, İnanüddin'in ayetlere kendi işine yarayan manalar vermeye çalıştığını, bu davranışın onun cehaletinin açık bir ispatı olduğunu belirtmiştir (Saydaşev, 1906e, 2).

Veysiler, Rusya kanunlarına itaat eden Müslüman tebaanın Kur'an'ın hükümlerine aykırı davrandığını ileri sürmekteydiler. Saydaşev, Veysilerin bu meselede de yanlış olduğunu Müslümanların din işlerinde küfür ehline itaat etmemesi gerektiğini, dünya işlerinde ise Veysilerin de Çarın yüksek hâkimiyetini tanıyarak Rus kanunlarına itaat ettiklerini belirtmiştir (Saydaşev, 1906e, 3).

Saydaşev, Veysilerin var olduğunu öne sürdükleri Rus Çarı Korkunç İvan ile Bulgar Hanlığı arasındaki antlaşmaya dair herhangi bir kanıt bulunmadığını, Kazan'ın Ruslar tarafından uzun bir kuşatma sonrasında ele geçirildiğini, böyle bir antlaşma yapılmasının mümkün olmadığını beyan ediyordu (Saydaşev, 1906f, 2-3).

Saydaşev, Veysiliği tarikat gelenekleri bakımından da tenkit ederek, onların Nakşibendi tarikatının bir kolu olma iddialarına karşı çıkmıştır. Nakşibendi tarikatının dünyada pek iyi bilinen ve meşhur bir hareket olduğu, birçok silsilesi bulunduğu tespitini yaptıktan sonra Maveraünnehr, Hindistan ve Arabistan'da özellikle müceddidiye kolunun yaygın olduğunu belirtmiştir. ancak Veysilerin yolunun bu silsilelerini hiçbirine uymadığına Nakşibendi meşayihlerinin ulema-yı şeriyeye ziyadesiyle saygılı oldukları örneğini vermiştir. Cemaatten ve mescitten kaçmamaları, ehl-i sünnet yolundan çıkmamaları, hiçbir silsilenin kendisini staraya vera (eski inanç) ve bojij polk (Allah'ın ordusu) adlarını vermemeleri diğer önemli farklardır. Böylelikle Veysilerin yolunun hiçbir tarikata uygun olmadığı gibi şeriata da muhalif durumda bulunduğunu vurgulamıştır (Saydaşev, 1906f, 3).

Veysilerle ilgili Tatar Kamuoyunu bilgilendiren bir başka yazı dizisi de Abdullah Kildişev tarafından önce Yıldız Gazetesinde yayınlanmış, daha sonra bu yazı dizisi “İnan Veysov’un Tuzağı” adlı ile kitapçık olarak da basılmıştır. Kildişev ticaret erbabı iken, Veysiye tarikatına dâhil olmuş ve bir müddet faaliyetlerine katılmış bir şahsiyettir. Kildişev, Veysilerin öğretileri hakkında geniş bilgiler vermektedir. Kildişev’in eserinin önemli yönlerinden biri Veysilere Kazan halkının bakış açısını açık kendi tecrüberileriyle izah etmiştir. Kildişev, bu tarikata katıldıktan sonra İnanüddin’in fikirlerini anlatmaya ve yakın çevresini, dostlarını da davet etmeye çalıştığı andan itibaren birçok iş ve dost çevresinin süratle daraldığını nakletmiştir(Kildişev, 1908, 22-23).

Kildişev, Veysilerin öğretilerini yaymayı başardıkları bölgeleri de tespit etmiştir. Onun verdiği bilgilere göre Zakaspiy ve Türkistan vilayetlerinde de Veysiler bulunmaktaydı (Kildişev, 1908, 25,38). Veysilerin taraftar kazanmayı başardığı bir başka bölge de Astrahan’dır (NART, F.199, Op.1, D.618, L.26-26 ob.). Rusya’nın farklı bölgelerinde Veysiye tarikatına mensup olanların sayısı yaklaşık 5 bindir. Tarikat mensuplarının büyük bir kısmı Rusya’nın Asya topraklarındaki vilayetlerde yaşamaktaydı. Kazan’da ise Veysilerin sayısı 30’u geçmemiştir (GARF, F.102 4D, Op.1908, D.24 Ç.9, L.88 ob.).

Sonuç

Veysilik radikal bir tarikat olarak sivrilmıştır. İdil-Ural bölgesindeki ana akımlar olan ceditçiler ve kadimciler taraflarından birine dâhil olmamıştır. Eriştiği etkinlik düzeyine kıyasla devlet güvenlik birimlerinin ve ahalinin dikkatini fazlasıyla çekmiş, rahatsızlık yaratmıştır. Kazan Tatarlarının sevgi ve saygısını kazanamamış, çeşitli aralıklarla Çarlık güvenlik birimlerinin müdahalesi ile karşılaşmıştır.

Bulgar kimliğin ön plana çıkarması temel farklarından biri olmakla birlikte orijinal bir tutum veya fikir değildir. Kazan Tatarları arasında halkın Tatar, Türk, Müslüman adlarının kullanması gerektiği yönündeki tartışmalarda başta Ayneddin Ahmerov olmak üzere Bulgar adlandırmasından yana olan az sayıda aydın da bulunmakta idi. Tasavvufi bir temele dayandıklarını iddia etmelerine rağmen klasik Müslüman tarikatlarında görülmeyen tanımlamalar ve adlandırmalar kullanmışlardır. Ceditçilik hareketinin temellerinin atıldığı dönemlerde görülen, 1905 devrimi sonrasında da devam eden tarikat faaliyetlerinin birbirinden farklı ve hassas dönemlerde uyandığı görülmektedir. Ancak ana akımlardan biri olma seviyesine çıkamamış veya ana akımlara yüklenmekle onları olumsuz etkileyecek bir güce erişememiştir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

GARF (Rusya Federasyonu Devlet Arşivi), F.102 4D, Op.1908, D.24 Ç.9, L.88 ob.

GARF, F.102 4D, Op.1908, D.24 Ç. 9, L.87-89 ob.

GARF, F.102 4D , Op.1908, D.24, Ç.9, L.102-103 ob.

NART (Tataristan Cumhuriyeti Milli Arşivi), F.199, Op.1, D.618, L.26-26 ob., 1908.

NART, F.199, Op.1, D.618, L.32. , 1908.

Kitap ve Makaleler

Frank, Allen J. *İslamic Hystography and Bulgar İdentity among The Tatars and Bashkirs of Russia*, Leiden: Koninklijke Brill, 1998.

Gayneddinov, Masgud. “Proşenie Vozvratit V. Vaisovu, A Delo Konçit”, *Eho Vekov*, 3/4, 1996, 143-148.

- Habutdinov, Aydar. *Millet Orenburgskogo Duhovnogo Sobranie v Kontse XVIII-XIX vekah*, Kazan: İzdatelstvo İnan, 2000.
- İcaml-i Programma, Kazan: Tipografia Maarif, 1917.
- Katanov, N.F. *Noviya Daniya o Musulmanskoj Sekte Vaisovets*, Kazan: Tsentralnaya Tipografiya, 1909.
- Kemper, Michael. *Sufis und Gelehre in Tatarien und Baschkirien, 1789-1889 Der islamische Diskurs unter russischer Herrschaft*, Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1998.
- Kildişev, Abdullah. İnan *Veysov'un Tuzağı*, Kazan: Tipo-litografiya İ.V. Yermolayevoy, 1908.
- Molostvova, E.V. "Vaisov Bojij Polk", *Mir İslama*, 2, 1912, 140-153.
- Rorlich, Ayşe Azade. *Volga Tatarları*, çev: Mehmet Süreyya Er, İstanbul: İletişim yayımları, 2000.
- Sagidullin, M. *K İstorii Vaisovskogo Dvijeniya*, Kazan: Tatpoligraf, 1930.
- Saydaşev, Ahmetcan, "Veyisof Taraftarlarına Açık Hat", *Beyanülhak*, 74, 1 Ekim 1906, 2-3.
- _____, "Veyisof İnan ile Musahabe", *Beyanü'l-Hak*, 75, 3 Ekim 1906, 2-3.
- _____, "Cehalet İyesi yahud İnan Tatar", *Beyanülhak*, 78, 10 Ekim 1906, 2-3.
- _____, "Cehalet İyesi yahud İnan Tatar Veysov Atbaî Tarafından Yazılmış Makale Bakiyesi", *Beyanülhak*, 79, 13 Ekim 1906, s.2-3.
- _____, "Cehalet İyesi İnan Tatar", *Beyanülhak*, 81, 17 Ekim 1906, 2-3.
- _____, "Cehalet İyesi İnan Tatar Tarafından Yazılmış Makale Bakiyesi", *Beyanülhak*, 82, 19 Ekim 1906, 2-3.
- _____, "Cehalet İyesi İnan Tatar", *Beyanülhak*, 83, 22 Ekim 1906, s.2-3.
- Usmanova, Dilara, "Vaisovskoe Dvijenie v Zerkale Sobstvennih Proşeniy i Poem", *Exo Vekov*, 1/2, 2002, 84-90.
- _____, *Musulmanskoje Sektanstvo v Rossiyskoj İmperii: "Vaisovskiy Bojij Polk staroverov-musulman" 1862-1916*, Kazan: İzdatelstvo Fen.

Extended Abstract

The Veysiye movement claimed to be a Sufi sect. For this reason, a legendary history was also transmitted. According to this, the name of the sect goes back to Veysel Karani. They claimed that they were the group that continued the religion of Islam in its purest form from those days until the time they lived. The fact that they were called Veysiye is also meant to point to this. Another remarkable aspect of the legend about them is that this sect had been present in the region since the Bulgar Khanate converted to Islam. Islamic religion and civilization continued to exist in the region until the Mongol invasion. This success belongs to the dynasty of the Bulgarian khanate. Distinguished people from this dynasty would continue to fulfill their duties in different eras. Bahaeddin Veysi is one of them.

The founder of the sect, which is the subject of our study, is Bahaeddin Veysi. After the death of his teacher Ja'far al-Kulatki, the sect based on the Naqshbandi tradition was called the Weysis after Bahaeddin Weysi's name. The sect started its activities in 1862. The members of this sect declared that they would not obey the laws and rules established by the people and would not recognize the authority of officials. Bahaeddin Veysi cited the fact that the laws of the country were not based on the Qur'an and Sunnah as the reason for this. The Weysis made hostile remarks against the religious officials of the Orenburg Muftiate. For this reason, they failed to win the friendship and affection of the local Muslim population. In 1884, Bahaeddin Veysi and some other members of the sect were arrested.

The second period of the Veysiye movement began in 1906, when Inanuddin Veysi started his activities in Kazan. In order to be the center of these activities, the members of the sect built a building in the New Tatar quarter as before. Inanuddin Veysi declared this building as the State House of Worship, Autonomous Spiritual Administration, Sardar-i-Veyisi's Chancellery and Muslim Academy. At the beginning of his activities, Inanuddin followed the same path as

his father, meeting with the prominent people of the Muslim community in Kazan and trying to recruit them to his sect by explaining the basic views of the sect, but he was not successful in this.

Inanuddin Veysi's sharp, uninhibited words and behavior began to disturb the Tsarist administration after a while. In 1910, the Tsarist police took action and arrested Inan al-Din Veysi and some of the prominent members of the sect, who were tried on charges of inciting the Muslim population to defy laws and regulations in order to obtain a wide autonomy in terms of religious affairs and institutions, and of being a member of the Veysiye movement. At the end of the trial, İnanüddin Veysi was sentenced to 4 years in prison and his followers to 2 years each.

The Veysiye sect could not find a social base due to their anti-constitutional stance and their inability to provide a comprehensible explanation for their refusal to support the Russian Muslim Ittifak.